

SALBATORE MITXELENA BERE LEKURATZEKO

Publikatzerik egon ez zelako, edo aldizkarietan publikatu beharra egon zelako, etc., Salvatore Mitxelenaren obra gehiena luzaro egon da zirkulaziotik kanpora. Eta osorik publikatzen den honetan, haren obra bere lekuratu beharra dago, irakurlea zuzen orienta dadin.

Salvatore Mitxelena 1919an jaio zen, Zarautzen. 1965ean hil. Azkeneko urteetan ez zuen batere idatzi ahal izan, edo apenas behintzat.

Mitxelenarena gerra obra da. Haren obra guztian gerra dago barnean. Eta haren obra guztian edukinak eta edukierak bat-bat egiten dizute: gaiak eta formak.

Oso bere garaiari josirik ageri zaizkigu bata zein bestea. San Martinek ongi abisatu digu, Salvatore «bere inguruko gertaera eta sentierei loturik eta erantzuna eman nahirik jardun zala». Gai bat eta beraren bariazioak bezala duzu Mitxelenaren obra. Formak ere halakoxeak desarroilatu zituen.

Euskal Herriko herriarekin, herri bidetik

Topikoak badira ere, esan ditzagun: Mitxelenak Euskal Herriarekin joatea erabaki zizun. Alegia, Euskal Herri derrotatu eta zanpatuarekin. Erabaki horrek orain ez bezalako sentidua zuen 1940 urteetan. Eta horixe izango da, Mitxelenak behin eta berriro esango digun gauza bat. Euskal Herria, orduan, militarki eta politikoki ezezik, moralki ere nahiko derrotaturik bait zegoen, katoliko gazte batentzat behinik-behin. Aldi honetako Autoreek, Harmada faxistak egindako kaltea baino kasi gehiago salatuko dute, Elizak Euskadiri egindako kaltea.

Halaber, abertzaletasunaren «irrazionaltasunak» Mitxelenaren obran leku handia betetzen du. Salvatorek ez zuen suerterik izan, abertzaletasuna «arrazoizko» iruditzen zitzaiolako, izateko abertzale; arrazoizko iruditzen ez zitzaion arren, izan genuen —penaz ta dolorez— abertzale.

Euskal Herriko herriarekin zegoen Mitxelena. Jende ttiptiarekin, sofituarekin. Herri bidetik jo zizun, hortakoz: bertsolarien eta erromantzeroen bidetik, euskara errazaren bidetik. Adiskide eta irakasle izan zuen Manuel Lekuonak hauxe kontatzen digu:

Gure A. Mitxelenaren erabateko reakzioa auxe izan zan:

—Erri-kantaren bidetik jo bear diat garbi-garbi; orixe dek nere bi-dea!

Eta nik, pozik asko, txalo berari.

Eta Villasantek esan zigunez: «Berak erakutsi zigun euskera jatorra, errikoia, izkera bizitik urbül dagoena erabiltzen».

Mitxelenak bere estiloa du. Herrikoitasuna bilatzen du. Eta inguruko gertaerei, bizi-bizi sentituei, loturik zebilenez gero, Mitxelenak estilo bizi-bizia desarroilatu du, dramatikoa, sarri nerbiosotxo.

Hasera berri: Mitxelenaren obra

Omenaldi bat egiten bazaio Mitxelenari orain, aro berri baten haseran, argitara emanez haren obra guztiak, atzoko gauzak ezaguarazteko ere bada, bai; baina arrazoia da, batez ere, Mitxelena «lehenengo Autore» izan dela gerra ondorenean, eta gure lehenengo bezala oraindik ere gurea eta oraingoa dugula.

Gerra ostean isildu egin zen euskal literatura. Euskal Herria bera isildu dela, irudituko zaio Mitxelenari berari. Isildu dela, edo isilarazi egin dutela. Faxistek isilarazi egin dute Unamuno, «euskal abendaren konzientzia». «Ordurako ixillarazia baitzuten euskal kristaudiaren lendakaria ere, Muxika gotzaia; ta ixillarazi erabat... euskal literaturaren lemazaia: Aitzol». Euskal Herria isilik dago. Isilarazi duten Euskal Herri honen izenean, mintzo da Mitxelena. Garrasika mintzo da. Euskal Herriko herriaren ahotsa izan nahi du eta da.

1949an argitara zen Arantzazu, euskal sinismenaren poema, gerra ondoko lehen obra literarioa Euskadin. Obra honekin hasten da «katakunbetako literatura» deitu dena: Euskadi barruan, hots, faxismopean sortu den gerra ondoko literatur aldia ¹. «Bera izan zen gazte berrientzat

¹ Liburu hau publikatu ahal izateko baimenak, Artetxek eskuratu zituen, Mitxelenaren adiskideak. Honela oroitzen zen Artetxe bera: «Una mañana de setiembre, hace ya muchos años, el día de Nuestra Señora de Aránzazu, Pachi Icharopena y yo, durante una visita en su casa de Zarauz a don Pedro Rocamora —entonces director general de Información— obtuvimos el permiso de publicación de este libro. Aquella mañana durante la misma visita, juntamente con el permiso de tu obra, conseguimos también el de publicar un diccionario vasco y, así mismo, el *Euskaldunak, Los Vascos*, de Orixé. Las cosas no estaban entonces como ahora, ni muchísimo menos, y Pachi y yo, en el portal de la casa de Rocamora, fundidos en estrecho abrazo, no acabábamos de creerlo» (*La Voz de España*, 29-XII-1965).

gure literaturaren erlojua martxan ipini zutenetako bat» (San Martin). «Darabillen euskeragatik ere, bera dugu aro berri baten aitzindari eta maisu» (Villasante).

Bi urte geroago —1951— Ama Semeak Arantzazuko Kondairan publikatzen du, prosaz, hilabete bitan hasi ta buka egin omendako lana!

Ogei kanta Arantzazuko, hurrengo urtean... Gero, etsirik edo, Ameriketara joan zitzaigun berehalaxe.

1955ean Bizi Nai publikatzen du (Euzko Gogoa-n), hemen publikatzerik eduki ez zuena.

1955eko Unamuno ta Abendats dugu Mitxelenaren azkeneko obra publikatua; Montevideon egina, 1958an Baionan inprimatua, isilpean zabaldua Hego Euskadin.

Handik bederatzi urtetara Suizan hil zen, langile emigrazio espainoan. Azken urteak batez ere misio lanetan eman zituen.

Argitara gabeko obrarik badu gehiago: bilduma honetan ematen zaizkizu, oraingoz inguratu ahal izan ditugunak behintzat.

Ez da erraza denak biltzea. Lehenengo: Mitxelenak asko itxaron behar izan zuen, ezer publikatu ahal izan arte. 1935eko haren poesia bat ezagutzen dugu (16 urte besterik ez zuen Mitxelenak). 1937tik aurrerako lan batzu, edo zati batzu, salbatu dira. Baina 30 urte beteak dituenen bakarrik lortzen du Mitxelenak poemarekin publikoan agertzea eta, esan dugun legez, berau da gerra ondoan argitara eman zen lehenengo obra literarioa. Beraz, ordura arte Mitxelenak idazten zuena, publikatzeko posibilitaterik ikusi gabe idazten zuen, kopiak lagun artean zabaltzeko soil, edo barnea hustutzeko eta idazle grinari lasapide emateko. Apunte gisa, nolana ere; argitalpenerako «akabatu» gabe.

Bigarren: Mitxelena atzera eta aurrera asko ibili zitzaigun. Eta bere eskuizkribuak eta apunteak beti berekin ohi bazituen ere, badakigu, Kuban eta, lanik utzi zuela, geroago berreskuratzeko asmotan... Galdu dira.

Galdua galdu. Baina, horretaz aparte, pasadizuok aintzagarri dira, daukaguna epaitzeko ere. Ikustekoa bait da, Mitxelena zein baldinkizunetan heldu den idazletara; zein kondiziotan sortu den haren obra.

Mitxelena idazle natura zen. Grinaz eta dolorez idazten zuen. «Gehiegi sufritzen dut idazterakoan», zuen berak aitortzen. Eta bere lagunak beldur ziren, Salvatore sutsu hura erotu egingo zitzaizela azkenean, bere idazkietan halako pasioz murgilduta. Izan ere, Salvatorek pasio bat bizi zuen idazle gisa, kalbario bat, publikaziorik gabeko literatura batetan idazle izanik; eta kalbario are gaitzagoa, bere bihotzean Euskal Herriaren kalbario guztia sofritzen zuenez. Bi kalbariook espre-

satzen zaizkigu Mitxelenaren obra guztian: Guruzbidea, Erri bat guruzbidean, Confixus..., Arantzazu, euskal Golgota; Unamunoren sentimen tragikoa; Aberriak min dit.

Obra dramatikoa Mitxelenarena. Haren idazlan guztiak «beroak» dira. Bestalde, harena ez da obra «perfektoa», akabatua. Obra bat bi hila-betetan presaka burutu behar izan badizu, bestea haren karpetan ibili da, zertarako den gabe, Arantzazutik Donostiara, Montevideotik Habanara... eta Mitxelena bere «ezkutuko obra» hori aldatuz eta moldatuz aritu da etengabe urte guztiok, baina paperok non bukatuko duten jakin gabe. Erri bat guruzbidean daukat hemen; eskuizkribu bat, dena zirriborroz eta zuzenkétaz josia, mila zati kendu eta berriak erantsita. Bukae-ran 1940 urtea dakar. Gero 1955 eta 1958, makinaz erantsita; azkenik 1960-1962 urteak ageri dira, eskuz ipini eta gero berririo borroraturik... Mitxelenaren obra fragmentarioki sortu da. Bizi Nai 1955ean agertu zen Euzko Gogoa-n, nahiz eta Arantzazu, euskal sinismenaren poema-ren hirugarren atala izan. Unamuno ta Abendats, lehenengotik bertsoz idatzi omen zizun, bertso librez, azkenean prosazko saio bezala argitaratzeko. Erri bat guruzbidean, teorian behintzat, antzezteko idatzia da; baina teatro simulatua bezala dugu. Fantasia batzu, teatro antzera. Bistan bait zegoen, inoiz antzezterik ez zela egongo. Beraz, antzezten dela edo antzeztu litekeela, imaginatuz, irakurtzeko duzu (herriak noiz barre egiten duen, etab., abisatu egiten zaigu). Destinatarior jakin bat falta zaio-la, esango genuke.

Dramokin Mitxelenak euskal teatroaren berrikuntza bat entseiatu zuen. Masa teatro modernoari hurbiltzen zitzaion. Eta —bere Judas, Pilatos eta abarrekin— inbentario erlijioso klasiko bat politikoki eraberritzen zuen. Kalbario gotiko batetan, gurutzean ordez, Bizitzaren Arbolan gurtzifikaturik ikusten duzu Jesus; Mitxelenaren kalbarioan, aldiz, Gurutze Arbola hain zuzen Gernikako Arbola izango dugu. Eta hitzak eta irudiak gurutzatuaz, konbinatuaz, desarroilatuz, Aritz Arbola, Gurutz Arbola, Aritzerri, Arizgurutz, Arizgurutzatu... eskuratzen ditugu. Eta Gurutzeari kantatzen zaion Gernikako Arbola himno bat. (Bestalde, Mitxelenak ere gaztelaniaz mintzarazten dio bere Komisarioari, cfr. Sai-zarbitoriaren 100 metro!).

Teatroaren berritzatzeko Mitxelenaren saio hau katakunbetan galdu zen. Egin zuen saio berrizteak, ostera, arrakasta bizia lortu zuen: Unamuno ta Abendats da lehenengo saio liburua gerra ondoan, lehenengoe-takoa euskal literatura guztian ere. Euskara —Txillardegik oharrarazten zigunez— ahul zegoen saioan eta saio hizkuntzan. «Euskera ahultasun hortatixek bere ahalean ateratzen saiatu zitzaigun hain zuzen Salbatore Mitxelena zana; eta Unamuno ta Abendats bere saiakera famatuak puntu goren bat iritsi du euskal saiolaritzan». Txillardegiren ustez saioari lotze honek izpirituen itzulera bat markatzen du gure literatur historian:

Saiakeraren jaiotza hizkuntzaren pizkundearen seinalea da; hizkuntzaren pizkunda herriaren beraren zuzpertzearen seinalea dan arabera. Hizkuntzaren piztea eta saiakeraren sortzea elkarrekin doaz. Elkarri lotuak dira sustraietik: ezin bata sor bestea gabe.

Hogeigarren menderaino (eta ez 1901-eraino xoiki!) erromantiku negarti batzuen ihesleku hutsa baizik ez da izan euskera. Euskal Herriko ameslariak eta euskaltzale negartiak pertsona berberak izan dira gehienetan.

Orain dala gutxi arteko «olerkikeria»-ren nagusitasun nabarmena, gure hizkuntzaren eta gure herriaren beraren eritasunaren neurri xuxena izan da... Elizako liburuak alde batera utzita (...), gure Literatura, gutxi gora-behera, orain dala zenbait urte arte, abertzale bigun guzien aterpea izan da. Gure herriaren gainbehera latzegia izaki, ihes-leku eta ihes-pide batera izan da «olerkia».

Iheskeria horietatik aldatu nahi dugula adierazten duelako, euskera euskaldunen mintzabide izatea nahi dugulako, pozgarri izan zaigu arras saiolaritzaren jaiotza. Urte askotan! *Unamuno eta Abendats* liburua guztiz zaigu itxaropenez betetako zantzua. Salbatore Mitxelenak bide zuzena erakutsi digu.

Negar poesietatik saiotara prozesu bat baldin badago, seinalagarri dirudi, gerra ondoko honetan, saiora, hain zuzen, poeta batez sartu garelara, eta negartirik negartienaz sartu, eta negar urragarritzko saio-poesia batez. Transizioan gaude. Mitxelenaren saioan ezer falta bada, ez dira negarrak eta poesiak.

Hala ere, saioak erakusten duen betiko «negar ibarretatik» irten nahi hori, Mitxelenari zeragion Lizardiren euskara zernahitarako trebatu nahia, edo Txillardegik adierazi digun izpirituen itzulera, euskara bizi eta positibo batetarantz, nabarmena da Mitxelenaren saioan, propio horretaz —Unamunoren kontra— ez diharduenean ere. Mitxelenak, ohizko gaiak utzi eta saio honetarako hautatu zigun gaia, aktualitatez bixi-bixi zegoen, puri-puri zegoen; eta ez zuen bukatu saioa, mementuko «burdin gori» denak eskuetan hartu gabe. Liburua, mementu hartan, sentsazio bat zen, mila eskema zahar puskatzen zuen eta. Baina liburua «izpirituen itzulera» baten produktu zen era berean. Izpirituen itzulera hau hobeki gelditzen da ilustraturik, baldin gogoratzen badugu, 1956an argitarata San Agustinen Aitorkizunak, Orixek euskaratuta; urteotako-axeak direla, orobat, Egan, Jakin; Euzko Gogoia Guatemalatik Biarritzera aldatu zela, etc. ².

² *Unamuno ta Abendats* 1955ean idatzia da, baina 1958an argitara emana. Bitarte honetan funtsezko aldakuntzarik ezagutu ez bazuen ere, ikusten da nola, lehen proiektuan poema bat izandako obra hau, gero saio bihurtua, ez den geldi-geldi egon idatzi zenetik argitara etorri arte. Boskarren kapituluak, Mitxelenak bere liburua idatzi eta geroagoko Txillardegiren pasarte batzu aipatzen dira, oin-ohar honekin: «nire ensei au 1955ean idatzi nunez ordun idatzi-tzat fetxatu dudan arren, eztitut ixildu nai izan geroztiko zita edo geigarri batzuk... Bi urtez gora argitaratu zai itxoin bear izan dun enseiuari zillegi bekio alderdi auxe».

Saiakera bat idazten duenak, bestalde, gertu ez dagoen hizkera baldres bat aurkitzen du bere luman: mintzairazko tradiziozko ez izatea zer dan ongi neurtzen du. Hala ere, ideiak bere herriari saldukeriarik gabe azaldu beharrez, «*lur berri*»-tan abiatzen da; eta ezinbestean, bigunkeritan ari-izanez gero sekulan ez somatu eta ez urratu egingo ez zituen bide berriak prestatzen ditu; eta hori dala bide, hizkuntza bera osatu eta indartu egiten du. Fenomenu hau nobelagintzan baina aisa nabar-menago gertatzen da saiakeragintzan.

Saiokeraren bidez egia argitu nahiz, beraz, goitik behera aldatzen da hizkuntzaren mundua. Hizkuntza ez da sasi-helburu egoten, baina egiazki mintzabide eta egiazpide bihurtzen. Saiakeragintzan abiatzen diren hizkuntzek, egiazki hartzen dute pizkundearen bidea, saiakeraren bidez egia eta mintzairaren gaitasuna bera batera indartzen diralako (Txillardegia).

Mitxelena zinez «*lur berri*tan» abiatu zen bere saioarekin. *Eta lur berri*tan, ez hizkuntza aldetik bakarrik, pentsamendu eta giro aldetik ere baino. Salbatoreren pentsa- eta sentiera asko eta asko orduko senti- eta pentsaera arruntak dituzkegu. Baina Salbatorek ez zuen ohizkoaren diziplinapean etsitzen. «*Independentzi*-zalea ukan oso. Estructura itxi-itxi-etsai» (Agirretxe). *Eta Mitxelena, integrismo erlijiozkoaren nahiz politikoaren kontra errebelatu zen, Unamunoren defentsari ekinez. Protesta bat zen. Ausardia zen. «Garai aretan, aren izenik ere aotan artzea, alako gai irristakorra zanean... Elizak kondenatua eta euskeraren etsai amorratuzat joa genduan ordurarte gure Unamuno. Bazan aren inguruan naikoa irizpide itxu ta ez-ikutu naia. Bildurtzekoa bai-zan, aldi artan Salamankako Unibertsidadeko Erretore zaarra aitatzeta ere»* (N. Etzaniz).

Inportante da euskal literaturaren historian Unamuno ta Abendatsen agerpena. Orain inposatzen den gaiaren nagusitasunak signifikatzen duenagatik: «*ideiak adierazi behar horretan, mamia nagusitzen zaio itxurari, azaldu beharra 'garbitasunari', gizatasuna folklokeriari»* (Txillardegia). Baina baita forma aldetik Mitxelenak egin dizkigun entseiuentagatik ere. Saio honetan, Salbatorek Unamunoren filosofia Unamunori berari dialektikoki bueltatu badio, kapituluz kapitulu errekurtsuak eta formak aldatuz aritu bait da: *poesiaz arituko zaizu; eta elkarrizketaz arituko zaizu, Platonen gisara edo; arrazoipidez eta zitaz; bromaz ala benaz...* Forma lan haundia dago, nahasia bada ere. Forma ugaritasun bila. Ikusten da Orixeri eta ere, ikasi diela. Mitxelena idazlea asko aberastu da.

Forma aldetik Unamuno ta Abendats ez da gauza garbia. Mitxelenak berak ongi ohartu du hori. «*Filosofiketa al dugu ortaz onako idazti saioa? Ala estudiantu edo azterketa? Ala lasaipide uts bat? Edo beste poema bat, poesi ta izlau, poesi badan eztan izlauz? Adiskide: ta bere sotillean, bere pitinean, zergatik ez, orotarik zerbait? Monologuan asi,*

dialoguan katiatuz jarrai, antzerki-taju zertxobatean buka; ta zergatik ez? Zergatik ez orotarik zerbait? La filosofía y la Poesía son hermanas gemelas si no una misma cosa, —epaitu zigun Unamunok».

Mitxelena, ez zen historilaria. Baina —Arantzazuko beste fraile Zañaren bidetik edo— historia euskaraz idazten aitzindari dugu Ama Se-meak liburuarekin. Hau da barruti bat, euskal literaturak oraindik irabazi beharra daukana.

Mitxelena, hala ere, guztiaren gainera poeta dugu, «krisis handi baretik erne nahiriko eta erne ezinez sortutako poeta. Gerrate ondorenean eta euskal poesia sinbolistak bere oinharriak ondo errotu baino lehen izan zuen etenaren mugan... Era berritzeari ez zion gehiegirik begiratu. Hala ere, uste gabeen ere, bere gisara arituaz, berritzaile bat izan zen» (San Martin). Gertaerei hain loturik zebilelako, poeta liriko, erromantiko hau, erromantzeroen ikasle epiko hau, errealista handi bat dugu: «errealista, errealismo latz batek bihotz mindurik eta ideal bati begira».

Aro berri bati hasera eman dio Salbatorek.

Muga-mugan

Salbatore aitzindari bat da, baina ez da siltasunaren erdian ahotsa altxatu duen bakarra.

Bestalde, kantari, poesiari, euskaraz historia idazteari, saioari, teatroari eman nahi izan dien indar edo era berrikuntza, aipa daiteke. Baina Mitxelena ez da Autore «berria», muga-mugan dabilena baino, zahar eta berri artean: gerra aurre eta gerra ondo artean; garbizale eta postgarbizale artean, etab. Kontsejatu, fetxatu, domestikatu, lasai-lasai idatziko dizu; baina horien ondoan zenbait «hütz» garbi ere irakurriko diozu. -Tzaz sasi-atzizkia parra-parra; eritzi aditza maiz oker; zaida, «zait» ordez; zigarozkin, igaro zituen; damesgu, amets egiten dugu; dai-pa, aipatzen du; lotsik, lotsarik, merezi re, ere; ez farrik egin. Orixeren moduan, ahaleginak eginen ditu euskara arintzeko, fraseari astuntasuna kentzeko. «Jesus oinazetuakin» esango digu, oinazetuarekin ordez (eskuizkribuetan -rekin agertzen da, gero -kin zuzenduta). Baina honelakoak ez dira Mitxelenaren forma propioenak: «Eder dugu askatasun, eta aberaskor, baita bearrezko ere», Orixeren tankerakoak edo. Oro har, perfekzioa lortu ez duen Autore, iruditzen zaigu. Baina bai bizia. Inperfekzioaren zaurituarekin. Urduriarekin eta beroarekin. Kritikoek haren «oso berea duen frasearen doinu eta leuntasun hori» ohartu dute (Torrealday). Edo eta ikus Villasanteren beste hau: «Beronen idaztankera bizi-bizia da. Bizia eta bizkorra. Txairoa eta apaina. Zorrota. Sarkorra. Errikoia eta jatorra. Gauzak labur, artez eta trinko daki esaten. Alako indar batekin. Erri euskeraren guna eta gozoa oso menderatua eta bere-

takotua baitzuen Mitxelenak... Alako bero bat, gar bizi bat dario liburuari, maitagarri egiten zaizuna».

Haren euskarari desberdintasun eta koskarik nabari bazaio, gogoan izan behar da, baita, Mitxelenaren galdutasun larria puntuotan. Mitxelenak ez zuen garbi ikusten, euskara nongoa den, edo zertarako den. Baserrietara ihes eginda ikusten zuen euskara³; baina Mitxelenak ez zuen euskara baserrietarako bakarrik nahi. Arlote ikusten zuen euskara («basa euskerarik nola, ba, aberats klubetan?»); baina Mitxelenak euskara kultua nahi du eta Unamunori gogor egingo dio buru. Euskara kultua bai, baina herrikoia egin nahi luke; eta Mitxelena funtsean gipuzkera arruntaz baliatu da beti, sarri lokalismo herstuetan ereriaz (geio, niñun, natxeok). Baina gipuzkera gainditu, osatu, nahirik ikusten dugu, gero eta gehiago, euskara batuaren premia ezaguturik...

Urteotan oraindik egiten ari zen euskara literarioa. Nahastea besterik ez zegoen. Autore bakoitza eskola bana da, esan liteke. Orduan hasiko dira Krutwig eta Villasante lapurtarraren alde, batasuna egiteko. Ez dute segimena handirik izango. Praksian, Autoreek, elkarri ikastea beste eskolarik apenas dute. Eta batasuna baino gehiago nahasketa lortzen da. Bide berriak ez dira garbi ikusten oraindik. Probatan ari dira.

Situazio zailean aurkitzen da Mitxelena, alderen batetara erabakitzeke. Horregatik, Mitxelenaren obra hasera bat dugula esan badugu, jarraipen bat dugula ere beharko esan, Sarasolaren sentiduan. Sarasolak «jenerazino hau kontinuitatearen jenerazinoa da», deritza gerra ondokoari:

Hasieran dena dago egiteko, eginkizuna oso da zabal. Eginkizun hori konplitzeko lan egiteko prest daudenak aldiz, oso guti dira. Baina, esan denez, guti horien betebeharra inportant da, are gehiago, behar beharrezko: euskal literaturari segida bat eman, egoera onurakorrago baten zai. Jenerazino hau kontinuitatearen jenerazinoa da. Jenerazino honetako idazlerik ohartuenak, intuizioz bederen, konturatzen dira honetaz, eta ondorioz, literatura mota guztiak (balio duten ala ez pentsatu gabe) lantzen ahalegintzen dira. Horrela pluriemplego literario dei daitekeena gertatzen da. Egungo idazleek «denetik egiten» badute ere, —eta hala izanen da gerra ondoren sortu zen egoerak diraeino—, ez da gaur orduan bezain klarki joera hau nabaritzen. Guzti honetaz kontu eduki gabe prestatu dirateken kritikek jatorrizko huts bat izanen dute.

³ Uxo zuria, errazu, nondik ibili zera zu? Kaleetako portu-ateak izotzak itxi dizkizu? Beak utzita, baserritara deitu bear izan dezu? Gaixoa, sartu zakigu, pozik artuko zaitugu. Beste inun ez-ta, mendateetan billa bear zuk ostatu!

Bereiz dezagun. Mitxelena, gerra aurretik eman bazion ere idazteari, ez da gerra aurreko idazle bat, gerra ostean idazten jarraitu zuena. Mitxelena gerra ondoko idazle da. Gerra osteko idazle bai, baina gerra aurreko gizon; Monzon edo Irazusta bat ere gerra aurreko gizonak ditugun eran, idazletara, ordea, gerra ostean ailegatuak. Beraz, gerra osteko literaturan kontinuitate bat ikusi behar bada, kontinuitatea ez da berdina Orixe batena, edo Zaitegi batena, alde batetik, eta Mitxelenarena, bestetik, hots, gerra ostean «egin» diren idazleena, berak gerra aurrekoak izan arren.

Gainera, kontinuitateaz mintzatu nahi bada, ezin gutietsiko da inola, gerrak berak signifiktatzen duen haustura euskal literaturarentzat. Besteak beste, honek esan nahi du, gerra aurretik apal samarra zen korronte bat (Ibar, Altube, Lekuona, hiru izenen bidez adieraziko duguna), bera jaikiko dela dinamikoan gerra ostean. Eta gerra aurrean biziena zen korronteak herbestean jarraitu beharko duela ⁴.

Gogora dezagun, orain, nola Euskadik beste haustura bat jasana zuen, ez askoz lehenago. 1931n, Errepublikak ezezik, Euskaltzaleak izeneko erakunde gaztea ere nagusitu zitzaigun, Diktaturapean (1927) sorturiko mugimendu berri baten garaitzapena bait dugu, ordura arteko Euskal Esnalea (1908-1931) zaharra hiltzen zelarik. Hemen, Aitzolen inguruan, belaunaldi berri batek burua jaso zigun —ideia berri batzuk—, Loramendi, Lauaxeta, Lizardi handiekin eta, hain zuzen, gerra ostean lanari jarraituko dion beste askorekin: Orixe, Zaitegi, Onaindia, Gaztelu, Erkiaga, etc. Tamalez, mugimendu gazte hau —hain zuzen, gazte-gazterik— laster gerrako zorigaitzetan amilduko da, euskal literaturari horrela, de fakto bi haustura bata bestearen ondo-ondotik sortzen zaizkiola.

San Martinek arrazoi guztiaz esan digunez, Mitxelena da, «krisis handi batetik erne nahirik eta erne ezinez sortutako poeta. Gerrate ondorenean eta euskal poesia sinbolistak bere oinharriak ondo errotu baino lehen izan zuen etenaren muga».

Aurrekoarekin guztiz hautsi ez duelako, aitzitik, lotu-loturik sentitzen delako, eta hala ere berri delako, Mitxelena dugu beharbada Autore hoberena, etenak nolako problemak zekartzan ikusteko.

⁴ Egan-en aldean, beste korronte bat espresatzen zuen herbestean *Euzko Gogo*-k. Bi tradizioen arteko borroka honetan, bata herbestetik ari zen, bestea Euskadi barnetik. Eta, guti gora-behera, bi aldizkariok bihurtu ziren korronte bakoitzeko idazleen bilgune eta espresabide. Mitxelenak 1955ean erreparatzen zuen iadanik, Montevideon, bion arteko borroka: «Konta ezin ala lirake gure noiznaiko katu-txakurrak, barka, oñaz-ganboarrak. Ona batzuk. Pernando amezketarra eta erretorea. Lope Agirre ta Urtsua. Loyola ta santutu aurreko Xabier Parisen. Loyola ta Saint Cyran-go abate janseniarra. Santa Kutz eta Lizarraga. Orixe ta Lafitte. EUZKO GOGOIA ta EGAN...» Esajerazio bat eta faltsifikazio hutsa litzateke, noski, herbestea korronte batekin eta Hego Euskadi bestearekin berdintzea. Indarrak gehienbat modu horretan kontzentratu zirela eta zeinek irabazi behar zuen erabakitzeke, baldinkizunak horrela moduz partitu zirela, adierazi nahi da bakarrik: *Egan*-ek errepresentatzen zuen korronteak, Euskadin zegoelako bakarrik ere, bazuen abantailarik franko.

Mitxelena muga-mugako Autorea dugu. Ez guztiz gerra aurreko eta ez guztiz gerra ondoko; ez guztiz A eta ez guztiz B. Beraz, Orixek bere alderdira eraman nahiko du eta Villasantek berera, esate baterako.

Hasera zailak

Mitxelena, Hego Euskadiko lehen Autore literarioa gerra ondoan, bere garaian situatu behar da.

Nekez hasi zen gerra ostean euskal literatura. Auñamendi-ko Literatur Historian (erdaraz egina bait duzu) honela irakurtzen da: «El poeta Iratzeder (25 años) es el primer escritor joven de la postguerra, autor de la conmovedora epopeya Jakes; Telesforo de Monzón (43 años), del primer poema de exilio, Urrundik [1945]... 1947: Gudarien egiñak, de Monzón, primera obra importante con temática de la guerra, en lengua vasca»⁵

Esilatuek herbestean berehalaxe sortu zituzten aldizkarietan (B. Estornesek halako 50 inguru kontatzen ditu), erabiltzen zen euskara apur bat, erabili, baina hutsaren hurrengoa. Aldizkariok ez zeukaten bizitza literarioari eusterik. 1944etik aurrera Aitzina, bi urte lehenago sortua, euskaraz publikatzen hasi zen Ipar Euskadin. Baina inguru honetan hasten dira euskal Iiburuak agertzen Amerika Latinuan ere.

Euskal letren gerra ondoko hastapenez aritzekotan, hiru sail bereizi beharra dagoelakoan nago: Hego Euskadikoa. (Hego Euskadiko idazleen) herbesteko literatura eta Ipar Euskadikoa.

Lehen urteotako obra nagusiak aipatuko ditugu, hain zuzen Mitxelenauren aurrekoak, testuingurua hobeto ikus dadin:

Ipar Euskadi: *J. Diharce (Iratzeder?), Zakalar, 1940; Iratzederrek Jakes argitaratzen, 1945; 1943an Xarritonek argitaratua du iadanik Eskualdunak. Obra gehien-gehienak deboziozkoak dira, bi Autore destakatuaz: D. Soubelet, Lurdeko Ama Birjina (1942), Fatimako Ama Birjina (1945), Bulogneko Ama Birjina (1947), Jesusen bihotz sakratua (1946), San Josep (1944). Soubelet horrek 1941ean Petain Marechala ere idatzi zizun... Beste Autorea, Leon Leon: Haurren meza (1942), Meza Saindua (1947; bigarren eta hirugarren liburukiak 1949an eta 1953an), Jesu Kristo gure Jaunaren Ebanjelio Saindua (1947).*

Hego Euskadi-n panorama berdintsua daukagu: Iparraldean bezalaxe, kristau Dotrinak, bederatzizurrenak eta deboziozko libururen batzu

⁵ Beste Urrundik hartan ere ukitua du Monzonek tematika hori. Baina lehenago tratatu zuen Iratzederrek gai hori. 1947an, halaber, Klaudio Sagartzazuren *Guda zitala* daukagu Egan-en. Mitxelenauren obran, aldiz, gerra, gai berezirik baino gehiago, obra guztiaren transfondoa izango da. Ik. gainera, J. M. Leizaola, *Acontecimientos del siglo XX y su influencia en la poesía vasca*, 1974.

besterik ez dugu aurkitzen Mitxelenaren aurretik. Amutxategi, Andra Maria Sortzez Garbian Bederatziurrena (1944); P. Balzola, Argi Donea (1946); I. Manzisidor, Otoitz Bidea (1948).

Seinalagarri, hala ere, Mitxelenari buruz ari bait gara, urteotan zabalduko dela Azkueren Euskalerrriaren Yakintza —1942tik aurrera—; eta 1948an Lekuonak Iesu aurraren bizitza publikatuko duela. 14 orrialde txoko bertso sorta. Lekuonak eragin handia izan bait du Mitxelenaren gainean, bai bertsuokin eta bai, batez ere, Literatura oral euskérica-rekin.

Herbestea-n soil bizi zela euskal literatura, esan liteke. Duda gabe, urteotako obra nagusiak han aurkitzen ditugu eta gerra aurrean sorturiko mugimendu gaztetik datozkigu (hots, «Aitzolen hazalditik»). Zaitegi, Ebangeline (1945), Guatemala; Monzon, Urrundik (1945), Mexiko; Zaitegi, Goldaketan eta Sopokelen Antzerkiak (1946), Mexiko; J. A. Irazusta, Joanixio (1946), Buenos Aires; Monzon, Gudarien Egiñak (1947), Biarritz; Abata Lontzi, Ipuintxoak eta Bigarren Ipuintxoak (1947/48), Santiago Txilekoan; J. Eizagirre, Ekaitzpean (1948), Buenos Aires.

Ez Ipar eta ez Hegoaldean, katixima eta dotrina eta eliza-libururik ez da falta: aipatuez beste, 1940an Cristau Dotrina, Jaungoiko Yakintzaren Erakusle Batzordeak egina; urte berekoa J. B. Dujauren Katichima ittipia; 1943, Ichtorio Saindua; J. Etxeandiak Kristinau Ikaskizuna (1947) eta Aurren eliz-liburutxoa (1949) utzi dizkigu urteotan...

Berriztapen bat seinalatu behar da hemen eta da, 1945etik aurrera Lafitte Herria-ren zuzendaritza hartzen duela, astekaria pentsamoldez berrituaz, Ipar Euskadin espanturik eta eskandalorik franko sortzen zuela, «gorria» omen zenuelako Lafitte hori... Hizkuntza aldetik ere ganbio bat sortzen da, Lafittek, Behenafarrera indartuko bait du. Krutwigek eta Villasantek nahi duten lapurtera zaharrak ez du xantze handirik.

Badakigu, Hego Euskadin urteotan euskarak ez zeukala lekurik elizetan baino eta elizetan ez asko. Argitaratzeko posibilitaterik gabe literaturarik nekez sortzen da. Konprenigarri da, gehien-gehiena elizarako produzitu bada. Mitxelenak beti izango du problema hori, asko produzituko bait du, argitaratzeko biderik gabe.

Urteotako letra produkzio apurrean kantuak nolako inportantzia duen, begiragarri da. Bertso eta kantazahar eta berri asko agertzen da: P. Lafitteren Kantuz (1940) eta Errepikan (1943); J. Riezuren Flor de canciones populares argitaratzen dute euskaldunek Buenos Airesen (1948); Lertxundiren Kantikak eta P. Ibarrarten Koblak (1948), Oxobiren Oxalde (1949). Hegoaldean, Basarriren bertsoak zabaltzen dira, adibidez, Atano III, bere edestia bertsoetan... Salvatorek —musikazale ere bagenuen— asmatu du eta bildu eta eratu kanta ederrik franko, bai bait zekien zein kantazale den euskalduna.

Mitxelena situatzekotan, beharbada beste inongo tradiziorik eta korronterik baino bertago, Arantzazu aipatu beharko genioke. Arantzazu bada, nolabait, tradizio bat aina. Aita Arrutiren miresle handia zen Salvatore. Gogora ditzagun, gainera, Aita J. A. Ugarte, Zeruko mana gozoa-ren idazlea; Aita Azkue, San Frantziskori buruz idazten zuena, 1938an hila; Aita P. L. Zalaña, historian eta sartu bait zen, 1944ean hila, etab. Aita Omaetxebarriak bidea urratu zion Mitxelenari poesigintzan, erromantzeroaren estimazioan. 1946an Mitxelenaren adiskide Agirretzek «Arantzazuko Ama Birjinaren Bederatziurrena» publikatu zuen Tolosan. 1947an Aita Garatek «Arantzazuko Amaren Egutegia» abiatu zuen, sekulako zabalkunde a izan duena. Mitxelenarekin batera, haren ikaskide eta adiskide gehiago ere aurkitzen dugu idazlanetan enplegaturik: Elustondo, Alustiza, K. Iturria, Aita Villasante. Aipamen berezi bat Imanol Berriatuak merezi du. Kandido Izagirre eta ere, ezin ahaztu. Jende asko zen. Euskaltzale denok ez ziren politikoki «abertzale». Aitzitik, oso ideia eta postura politiko ezberdinetako euskaltzaleak aurkitzen ditugu. Horrek bere zerikusia du, nik uste. Mitxelenaren batasun kontzeptuan eta batasun ametsetan, gero ikusiko bait ditugu horik.

Salvatorek, tunel batean sartuta bezala aurkitu zuen bere burua, eta bere poesia epikoa, teknikaz eta formaz aski herrikoia izan arren, ilunpean gelditu zen; bere mensajerik ez zuen jaso ez orduko poeta gazteak eta are gutxiago herriak. Behar bada Arantzazun sortu zuen eskola, eta eskola hontako emaitzaren ondorioak aski ezagunak ditugu. Eskola tipia baina gihartsua, oinharri onetan finkatua. Bere lagun Alustiza, bere ikasle Gandiaga, eta honela, aldatuaz, berrituaz, mailaz maila kate fin bat... Salvatore gabe oso nekez edo hain aberats izango ez zana, noski. Jakina, poetak ere, bere giroa aurkitu zuen, euskaltzale giro sendoa bere inguruan, zorionez gainera euskal historia eta euskal kultura ondo ezagutzen zuten lagunekin, eta ideologia aldetik era askotakoak izanik gainera. Eta bere barnetikako suan ere honek esan eragin zion *Bizi Nai* poeman: «Euskalerra leenago, barruko edozein alderdi baino».

Mitxelenak frantziskotarren eskolan ikasi dizu ofizioa. Hangoak zitu en irakasleak bezala ikaskideak eta lehenengo irakurleak eta kritikoak eta laguntzaileak. Eta badakigu Salvatoreren adiskide artean nola saiatzen ziren, euskara, euskal literatura, musika, historia, elkarrekin ikasten, idazlanak elkarri erakutsiaz eta elkar zuzenduaz eta animatuaz. Printzipe barroko bat gogoratzen du, Villasantek kontatzen digun estapak: «gogoan dut nola egun autatu eta aundi batzuetan, bazkal ondoko kafea artzeko garaian, Aita Mitxelena eta Aita Gaztelu-Urrutia bilbotarrak (Cochabamban dago hau orain, Bolivian), biak bikote bat osatuaz, kantu-saio zoragarria ematen zuten prailedi guztiaren aurrean. Poemako kantuak izaten ziran (artean Poema argitaratu gabe zegoelarik). Aita Bernardo Madariaga zan orduan Probinzial [euskal frantziskotarren nagusi], eta behin baino gehiagotan ikusi nizkion begiak malkoz bustiak, doinu zoragarri haiek entzutean».

Giro horretan sortu zen Mitxelena literatoa. Baina Mitxelena idazlearen testuingurua frantziskotarren Ordena baino zabalago zen; noraino zabaltzen zen jakitea, erraz ez bada ere. Horregatik, llabur-llabur, gerra ondoko Autoreak aipatuko ditugu, Mitxelena zeintzuren artean zebilen erakusteko.

Izan ere, ez dugu ahaztu behar, Mitxelenari aholkatzen ziotenak, edo eredutzat balio ziotenak, Lekuona eta, N. Etxaniz eta, izan zirela. Haren kritikoak Ibinagabeitia, Basarri, Artetxe, etc. izan zirela. Barriolak eta, eskuizkribuak ikusten omen zizkiotela. Inportante bait da, Autore bat zein eredu, kritiko eta laguntzaile eta lankide artean mugitzen den. Zein girotan eta mailatan.

Gerra ondoko literaturan, gerrako hazaldia eta gerra ondoko lehen eta bigarren hazaldiak bereizi izan dira. Ez dira, noski, eskema zehatz mugatuak. Baina lagungarri izan genitzake.

Gerra ondoko bigarren hazaldi horretan San Martin, X. Gereño, Ansola, Mirande, Txillardeggi, Gandiaga, Aresti, etc. sartu behar. Horiertzat Mitxelena aitzindari eta irakasle eta eragile bezala agertzen da.

Gerra ondoko lehen hazaldia, ordea, Mitxelenaren garaikideena genuke, Mitxelenaren hazaldia. 1911 eta 21 artean jaiotako idazleak biltzen baditugu (jaiotza urteak kriterio bezala balio duena badakigu!), lagunarte honetan ageri da Salvatore: L. Akesolo (1911), Aurraitz (1912), E. Erkiaga (1912), S. Muniategi (1912), Anbrozi Zatarain (1912), Basarri (1913), Zubikarai (1914), Imanol Berriatua (1914), Luis Mitxelena (1915), Larzabal (1915), Loidi (Hamabost egun Urgainen, 1916), J. Kerexeta (1918), SALBATORE eta Iosu Oregi (1919), Jon Etxaide (1920), Villasanté (1920), Iratzeder (1920), Xarritton (1921), Krutwig (1921), Martín Ugalde (1921). Horik edo genituzke Mitxelenaren hazaldiko idazleak (apaiz-fraileak minorian!).

Horiek hogeitau urte inguru zizuten gerra garaian. Beraz, izenik zutenak eta euskarari prestijio apur bat ematen ziotenak, orientazio bezala zerbitzen zutenak, Mitxelena hasi zenean, gerrako hazaldian bilatu beharko ditugu, ordurako hildakoak uzten baditugu behintzat: Altube (1877), Aita Intza (1886), Orixe (1888), Barandiaran (1889), Lekuona (1894), «Sataraka» (1895), Labayen (1898), N. Etxaniz (1899), Aingeru Irigaray (1899), Mokoroa (1901), Ziarsolo («Abeletxe», 1902), Antonio Arrue (1903), Zugasti (1904), Monzon (1904), Zaitegi (1906), Artetxe (1906), Ibinagabeitia (1907), Manzisidor (1907), Onaindia (1909), Paben Loidi (1909). Eta Ipar Euskadikoak: Leon Leon (1896), Lafitte (1901), Salaberry (1903), P. Narbaitz (1910)...⁶.

⁶ Mitxelenak, *Unamuno ta Abendats*-en, mementuko euskal literatura guztiaren bilduma oso llabur bat egin digu, interesgarri izan daitekeena, Autore gehiegi eta denak nahas-mahas aipatzen dizkigun arren eta berandutzokoa ere izan arren (pasarte honek ez dirudi 1955ekoa;

Mitxelena: esplosio bat

Salvatore Mitxelena 46 urtez hil zen, bere bizitza laburra pasio intentan batetan erreta. Gauza batek ematen du atentzio: azkeneko urteetan ez zuen ia ezer idatzi, dirudienez. Esan dugu, nahiko berandu hasi zela publikatzen: 49an agertzen da haren lehenengo liburua, 58an azkenekoa. Publikatu gabeko lanak ikusten baditugu ere, lan gehienek epe labur batetan eginak dirudite. Ekinaldi batetako lanak direla denak, esan liteke.

Mitxelena ez da Autore bat, Villasante edo Autore den bezala. Hori, idazle eta adiskide biotzek dirateke kontraste hoberena. Salvatore lamara bat da. Epe laburrean lan egin du. Funtsean haren obra guztia «berdina» da. Mitxelenak gauza bat du esateko. Gauza hori esaten du beti. Indar guztiaz beti horixe esaten du. Ideia bakarreko idazle apasionatua dugu: Euskal Herriaren kalbarioa. Arantzazu euskal Golgota bezala interpretatuko dizu. Unamunoren sentimendu tragikoa berea du. Salvatorek utzi duena instantanea bat da. Ez da patxadaz eta astiro-astiro egindako obrarik. Hortxe dago Mitxelenaren handitasuna. Beharbada hortxe tipitasuna ere. Mugak behintzat.

Ikaragarritzko lana da Mitxelenarena, esplosio batekoa izateko. Eta horixe da: esplosio bat.

Egia da urteotan Euskadi labe gori bat zela. Zanpaturik eta burlaturik zegoen. Odola zeriola. Gerra isilean jarraitzen zuen. Baina —literaturari bagagozkio— isilik zegoen, bere oinazean bilduta.

Geroxeago, Mitxelenaren produkzio aldi labur honetan bertan, errepara genezake, nolako mugimendua hasten den alde guztietan, batez ere gerra ondoko bigarren hazaldia literaturara heldu orduko. Labea gori-gori zegoen. Barruan mugimendua prestatzen ari zen isil-isilik.

Bat-batean sumendia biztu balitz bezala da Mitxelena. Garrasi bat gauzan. Su bat zero beltzean. Gero itzali egiten da.

Hori da problema. Zergatik 1955 aldera isildu egin da Mitxelena? Beharbada, sortzen ari den Euskal Herri berria, ez du «berea»? Salvato-

Orixeren falta erraz esplikatzen da: beste leku batetan aparte aipatua du): «Zaitegi baten jauntasuna, Andima baten edo L. Mitxelenaren kirioa, Bordariren gatza, Basarriren bertso-larritza, Etxaniz baten liriku-sena, Barriola naiz Lojendio naiz Arrue bezelakoan solas galaiak; Manzisidor, Sorarrain, Aita Emiliano, Zugazti, Markiegi, Ibargutxi... tarren xalao: Oizartabal, Ibar, Villasante, Lafitte, Altube, Lhande... tarren pixua ta zorrotza; Tapia, Loramendi, Montzon, Loidi, Jauregi, Manterola, Etxeberria, Arruti, Arrese, Erkiaga, Iri-sari... ta abarren labaña, arnasa, goitargia; Lauaxetaren txanbelina; Mirande bipillaren Paris-giro jeiki-satira; Lekuonaren aratza; Lizardiren zernaitarakoa; Kirikiño naiz Urrutzunoren xirto-ipuiak; Barrenso, Txomin Agirre, Anabitarte, Eizagirre, Iratzusta, Etxaide, Loidi, Txillardeg... tarren nobelagintza; Altzaga edo Labaienen antzerkiak; Hamlet, Sopokel, Iliada, Balmes... ta beste giza-sorkari nagusien itzulketak; Onaindiaren liburuko ia 300 olerkari ta beste ez-egagun mordoa...».

reren Euskal Herria Golgota zen. Salbatorek sentimendu tragiko bat bizi zuen. Kalbario bat. Salbatorek gurutzean egon behar zuen... Orain Egan sortu da. Euzko Gogoak, herbestean, idazle esilatuen aldikari, herri mutuaraziaren ahots urrutiko, kalbarioa errepresentatzen zuen. Egan besterik da: konpromiso bat da, diktaturarekin «konpondio» bat, normaltasuna da, ez da Euskal Herri biktimaren irudi, ez da kalbario irudiarekin egokitzen.

Kupida gabeki, aurrera segitzen du bizitzak. Euskal Herria ez dago gurutzean: kalean dabil, edozein bezain zintzo eta edozein bezain petral; edozein bezain axolakabe eta fribolu, folklozez eta festaz, kalbario kontzientzia gutiz. Mirande, Txillardegí, Aresti sinbolista, oso Mitxelena-gandik urruti dabilza... Bizitza normalduz doa. Eta Mitxelenari, kalbariotik banalitatara pasatzea iruditu zitzaion, apika, gerratik normaltasunera iragatea... Mitxelenari bere Euskal Herriak ihes egin ote zion?

36ko etxe gerrak eta gero 39-45eko Mundu Gerrak, gizadi osoa triskantza batetan nahaspilatzen zutela, handitasun apokaliptiko bat zuten, Salbatorek dramatikoki sentitu duena. Ifernuko atek zabaldu eta deabru guztiak munduan barrena, sua eta gerra zeriela, isuri balira bezala, zen harentzat. Mundua —eta Euskal Herria bereberki— tormentutan ikusten zuen, eskuak negarrez eta zotinka zerura jasotzen, salbatzaile eske. Mundua gurutzebidean ikusten zuen, naufragioan, ifernuaren hartzamarretan, miserere-ka. Mitxelena errukiz betetzen zuen. Eta fraile gazteak, herriz-herri mistiolari, gurutzebidea eta salbazioa predikatzen zituen.

Postfrankismo honetan euskal ezkerrari gertatzen ari zaiona: bazuen Euskadiren irudi bat, etsaiaren irudi bat, eta irudi honekin eraman du bere borroka urteotan. Ganbiotxo batzu, eta errealtateak ez dira gehiago irudi harekin gutziz egokitzen. Krisi gorria sortzen da. «Egunerokotasun» berri batetara jarri behar.

Mitxelenari berdintsu gerta zekiokoen. Gerratik eta gerra ondotik normaltasunera itzuliago ahala, mundua gero eta gutiago zen Mitxelenaren mundua. Mitxelenaren irudiko handi-edertasuna, dramatikotasuna, galtzen zuen. Mundu arrunt eta zozo bat gelditzen da.

Mitxelenak, zulo beltz batetan amilduta, kateaz kargatuta, ikusten zuen mundua (Euskal Herria). Bizi ezinik. Irtenbide gabe. Ezer ezin duela berez. Salbatzaile beharrez. Eta, horra, egun batetik bestera, ez zulorik eta ez amildegirik dagoela; bizi daitekeela bai, aisa bizi ere; bizitzak aurrera segitzen duela eta mundua, sekula ezer pasa ez balitzaio bezala, itaka-itaka berez eta oinez badabilela...

Baina Mitxelenaren obra gehiena gerra denbora dramatiko hartan

kontzebitu da. Idatzi ere bai gehiena. Eta den-dena da irudi harekintxe bai kontzebitua eta bai idatzia.

Ikus dezagun Mitxelenaren Euskal Herri irudia axal-axaletik.

«Agoni herri» — Gurutzebidean

Mitxelenaren obra osoa esperentzia batek determinaturik dago: gerrak. «Besteak beste, niri Isaiarena eskatzen zidan barruak: gurutzera eramán duten Orren eriotza aldarrika». Gurutzean josi hori Euskal Herri da.

Mitxelenak ederki ikusi du euskaldungoaren zoria faxismoaren azpian: «Euskotar jaio izana, beste gabe, delitu dugu beraz, delitu ikaragarri; eta euskaldun irautea areago. Ta “jatorrizko pekatu” onentzat nekez duzuke bataiorik; kristautzerik, erorskunderik». Herri gurtzifikatua, burlatua, kulpatua, «agota au, Euskadi».

Txikizio materialak baino min gehiago sortzen dio Mitxelenari Euskal Herriaren txikizio moralak, abandonoak, mespretxuak. Gerrak berak baino gehiago mintzen du Salvatore, Elizaren eta demokraten (antifaxisten) jokabidean ikusten duen saldukeriak eta mesprezuak. Elizak sakrifikatu egin du Euskal Herria. Demokratek sakrifikatu egin dute Euskal Herria. Guztiek badituzte beren interesak. Eta beren intereson eta komenentzión izenean, bai, herri bat hil dadila, komeni da, Kaifas guztien kalkulu diplomatikoen arabera.

1951tik aurrera, beranduenik, Mitxelenak itxaropen oro galdu dizu, laguntzarik inondik etorriko zaigula ⁷. Gobernuak zanpatua, Gotzainek mesprezatua, bai Erromak eta bai demokratek ahaztua, lagunik gabe gelditu da Euskadi bere kalbarioan:

Obipean gauzkate
Errroman ta ONU-n.

Zitekeen zintzoena jokatu dizute beti euskaldunek. Baina Euskadiri galtzea tokatu zaio. Eta Euskadi ttipi-ttipia da. Euskadi ez zaio inori axola. Ez zaio inori «interesatzen».

Erruz diranei hosannak nunai,
gutxioi Inri ta adarra!

⁷ Lehenago Aliatuen laguntza espero zuen Mitxelenak, euskaldun gehienek bezala, faxismoaren azpitik libratzeko. 1943an, «Ingalaterrak garaipidea artu duenetik», optimismoa zabaldu zen; are saminago izanen da desilusioa, Aliatuen politika ikus dadinean, «gerra hotza» hasi orduko.

Ilundi honetan, itxarogalduaren itxaropen saminez, Ama Birjinari atxeki zaio: «Eztakigu, Ama, eztakigu, ildako Erri bat geran, ala oraindik bizi dagona. Dakiguna: besteez madarikatzen gaituzten bider, Zuk magalean artzen gaituzula. Eta magal ori, magal ori!, bizirik naiz illik gure Bizitza dugu, ta gure Gozoa, ta Itxaropen bakarra...»

Belaunaldi guzti honetan sumatzen dugun erlijio eta politikaren gurutzapena daukagu. Bakarrik, Mitxelena baitan Andra Marik paper handi bat jokatu duela, beste ezein Autoretan baino askoz gehiago (Mitxelena umezurtza zen amaren aldetik; eta Arantzazuko tradizioan ere badago). Tranzendentziaren eta imanentziaren artean diferentziak berdindu balira bezala da. Jesukristoren Berbizkundera eta herri zapalduaren bizkundera linea berean ezartzen dira. Ama Birjina den gure Bizitza eta herri batena den bizitza, maila ber-batetan baleude bezalaxe, ikusten dira.

Mitxelena, dagoeneko situazioak esplikatzen du, sarri egiten digun zenbait berdinkuntza ere: Euskal Herria euskara da; Euskal Herria Gernika da (bonbardatua), edo Gernikako Arbola; Euskal Herria Joanek artzaina da gurutzebidean; Euskal Herria Unamuno bat da...

Euskera gera: Antzina,
Errezo, Erliki...
Sekula etzaituna
biraos gaitzetsi ⁸.

.....
Gernika gera: Aritz,
irain ta kelurrun,
jo ta erre zutena
gaitz danen errudun.

Hala ere, Mitxelenak ez du Euskal Herria gurutzebidean ikusiko 36az gero bakarrik. Bere egunetako esperentziaren poderioan, aspaldiko historia guztia irudituko zaio kalbario bide. Mitxelenaren ideia zentral bat da hau.

Erri ilzori bat gaituzu,
ia itxaro gabe,
eun urte laburretan
galdu lau gudate
ta Ana, Kaifa, Pilato
-tarren epai mende...

«Erri bai ta Erri ez» bat gaituzu. Ez guztiz gara eta ez guztiz ez gara. Hor tartean. Agoni herri.

⁸ Garai honetako topiko arrunt-arrunta: euskaraz biraorik ez dagoela. Orixek nahiago zuten euskara hiltzea, euskaraz biraorik egotea baino.

Jainkoaren Semeaz esandako guztiak Euskal Herriari aplika dakizkiokoela uste du Mitxelenak, profeziatik historiara etorriaz: «Jainko Semeaz idatzitakoak, itzik itz, kunplituko dira... Atzerritarren esku entregatuko da [Atzerritarrokin Biblian fedegabeak adierazi nahi bait dira; Euskal Herrian, aldiz, atzerritar esanez espainolak ulertzen da!...] Isekaz erabiliko dute, irainka, txistuka... Zigorkatuko ere bai... Ilko ere bai... Baina... irugarren egunera piztuko da!»

Horrela, kalbarioetako Pilato, Judas, Ana eta Kaifa eta besteak sinboliko bezain erreal bilakatuko dira, euskal gurutzebidean aurkitzen dituzten inkarnazio berriekin.

Mitxelena kalbarioaz eta gurutzebidez mintzo zaigunean, irudiz bezainbat barnetasunez eta signifkazioz beteriko mundu guztiz konkretua suposatu behar du gaurko irakurleak. Kalbarioak eginez eta errezatzen igotzen zen Arantzazura erromesa. Garizuman, euskal herrietako eliza ilunetan biltzen zen jendea kalbarioak egitera, Jesukristoren pasioa kantuz eta negarrez meditatzen zuen artean, bere egoeraz eta bere buruaz ohartzen zela. Espilu bat zuen arima hautsiak. Eliza ilunean, kandela batzu, eta, ilun argitan, gizon bat, odoletan, gurutzean zintzilik... Badoaz horik ere, garai batetako kalbarioak, — negar, zotín, damu eta esperantza sentimentu kolektiboak. Huraxe zen herri bat miserere kantatzen. Eta miserere horretantxe sumatzen zuen Salbatorek Euskal Herriaren handitasuna.

Salbatore dugu, nik uste, gerra ondoko oinaze egoeraren interprete-rik hoberena euskal literaturan. Oso bestela agertuko da Orixeren obran, garai honetantxetsu, pasioaren meditazioa.

Euskal historia kalbario bezala interpretatzeak, historia negargarri honi sentido bat aurkitzen laguntzen dio Mitxelenari. Gurutzebidea beti ondo bukatzen da: Berbizkunderan. Pesimismo ilun guzti haren barnean, beti dago optimismo argi bat, ilundia baino bortitzago. Gurutzeak berbizkundo esan nahi du. «Berpiztea, amets». Euskal historia, hondamendi eta heriotze bide orde, esperantza bide bihurtzen da. Gurutzebide. «Ta guruzbide bakoitza, piztubide».

Halaber, Mitxelena eurrez baliatzen da pasioaren liturgiaren. Eta, horrela, euskal agoniak balio liturgiko bat irabazten du. Sakrifizio liturgiko batetan opaltzen ari da Euskadi. Bere salbazioa merezitzeko, bai. Baina Elizaren alde eta mundu guztiaren alde ere bai, agian...

Gaur zail egiten zaigu Euskadiren zorigaiztoan balio liturgikorik sumatzea. Nik neuk ezin sekula ondo argitu ahal izan dut, nola Mitxelenaren gurutzebide hau «piztubide» bihurtzen denik ere. Batik-bat, esan nahi du, zorigaitzaren gaitzak berak sorraraziko duela erreakzioa. Zantzen eta burlaz burlatzen duten herri hori, amildegiaren barrenbarreneraino amilduta dagoenean, jaikiko dela eta indarraldi berri bate-

tañ berriz buru zutituko dela, biztuko dela bere agoniatik. Hori ere espero du Mitxelenak eta maiz deitzen digu lanera, borrokara. Resistenzia-
ren profeta da. Baina guzti hori gure antzeko beste herrien historiatic
ikasten da. Horretarako ez zegoen Jainkoak eta Ama Birjinak zert
atera. Mitxelenak egiten duen horien usadioa ez bait da poetikoa, «mitologi-
koa», zin-zinezkoa baino. Badirudi, literatura apokaliptiko judeguak
behinola bezala, Mitxelenak ere inkontzienteki bezala, Tranzendentzia
historiara sarrarazi duela, eta Jainkoaren interbentzioren bat edo espero
duela, herrien historia oker hau nolabait zuzentzeko. Hala balitz, para-
llo guztiz interesgarria litzateke: bere historia tristea judeguenarekin
gustora gonbaratu izan duen belaunaldi honetan, hango eboluzio ber-
bera egina izango bait genuke, Jaungoiko justu eta salbatzailearen
ideiatik esperantza apokaliptiko-politikoetara. Jaungoikoak ezin hiltzen
utz dezake halako herri zintzoa atzerritarren eskutan... Uste dut, Mitxe-
lenaren obran ez dagoela puntu hau garbi. Duda gabe, Euskal Herriak
mundu honetan eta oraingoxe historia honetan bizirik irautea, espero
zuen Mitxelenak; eta, hori espreski planteatu izan balu behintzat, nekez
onhar zezakeela, iruditzen zait, Jainkoaren interbentziorik. Sujerentzien
eta esperantza lainoen munduan uzten gaitu Salbatorek. Baina, behin
bederen, garbi agertu digu, mundu honetan hil eta ere biziko litzatekeen
Euskal Herriaren bizitza batetan sinesten duela: bizitza tranzendental
ahistoriko batetan.

Euskaldun katolikuok ziur bait-gaude, emen lurrean ondoa jota re,
zeruetan urgain izango gerala. Jesusen arakoagatik: «anima, galtzen
dunak iritxiko du».

Agoni gorriena darabilgu onako betiraunari eusten eta eusten.
Baietz nai dakiola Jainkoari. Baña lurreko gudua buruenik galtzea ger-
tatu arren, eztugu ezerगतik galduko burueneko Itxaroa, Iratzederren
ura alegia: Zeruan, zeruan erdietsiren dugu elkargo ederrenez Eskual-
herri. Jainkoagan Euskalherri izango are Euskalherriago!

Zalantza eta iluntasun —eta bitxitasun— guztiokin, Mitxelena dugu,
gera ondoko urte beltzetan, esperantzari bizi-bizien eutsi diona. Dolo-
rearen profeta berau dugu itxaropenaren profeta. Zulo hartan, argirik ez
bait zen inondik ageri eta ez irtenbiderik, Mitxelenak, besterik ezin zuen
bezalaxe, esperantza itsu bat kantatu du. Esperantza huts den gurutz-
bideko esperantza.

Euskal arima — Abendats

Mitxelena, «euskaltasunaren esentzia» bilatzen zuen garai batetan
bizi zen. Mitxelenak «euskal arima» —gorputzaren kontrast— aipatzen
dizunean, beharbada ez dabil oso-osorik esentzia hura zekiten bestean

bidetik, baina haien gisara bai, badabilkigu, eta azkenean baita haiexen kontra ere.

Bestalde, zapalkuntzak, zuhur-zuhurki, zenbait «euskal gauza tipiko» toleratzen zuen, Mitxelenaren garaian, zeharbidez behinik-behin indartzen ere zuen, enpeinu guztiaz euskal kultura ito nahi zuen artean. Harri jasotzeko apostuak eta haizkolariak libre zeuden; baina ez eskolak. «Euskalduna», erdaraz barregarri egiten zuen Pello Kirten bat zen, etab.

Kanpotar geientzat euskaltasuna baserritarkeria da (ta ez gure baserritar eredugarrien zindoa ta sendoa), trakeskeria, bargastakeria; «Donostizar»-eko edo euskal (?) erromerietako zurruta, aiurruntzi ta sabelkeria, beste nolanaiko kirtenkeri asmatu-alen lagun.

Gure erri-musika zar, sakon, barruntsu, autoktonuarentzat irratiek ez tute txolarterik; bañan fandango lirdinga ta beste milla purtzilkerizko argaiztoentzat, bai nazkatzeraino...

Euskerarentzat galazpena edonun; baña, erdi euskerazko erdi erderazko, mordollokeri oientzat, oientzat bai, antzerkiak zabal, algarak merke ta bendiziuak ere erruz.

Axalkerion kontra Mitxelenak euskal arima gogoratuko digu. Sako-na, Herder eta Hegelen antzera, Mitxelenarentzat ere izpiritu objetibo bat bada, Volksgeist edo Abendats, arrazaren izpiritua, euskal arima, pertsonalitate diferente guztietan era batera edo bestera agertzen —objektibatzen— dena, historian zehar: «muin barrunak baño bertago, /-gurekin augu, noranai bidez, /-geu geran baño geurekinago».

Nire abizenak? —esaten du Abendats horrek, Unamunorekin elkar hizketan—. Millakaetatik, ona batzuk: Aitor, Lekobide, Basajaun, Jaun Zuria, Amagoia, Peru Abarka, Pernando amezketarra, Etxaun, ta (ez ote?) Leturia auxe re...

Ta bestetu: Lizardi, Santa Kutz, Zumalakarregi... [zerrenda luzea dakar].

Millaka ta beste ainbat abizenok, ordea, iturburu bakar bat dizute, basoenean: Ni ta Ni, danen sortarazle. Ta izen bat, izen anonimu bat, ixilpean: Abendats... Abendats *Volksgeist* euskalduna...

Entzuten zauden Abenda gaixo onen agoni-aiotsa nazu. Euskal anima zarra natzaizu belaunik belauin.

Herder-ek «arima nazionalen» ariurria —Volksgeist edo Abendats— herri kantetan bilatzen zuen, arima germanikoa, arima eslabua, kantuan zertzen direlakoan. Mitxelenak ere musikatik jo dizu. Musikatik, poesia-tik, erromantzerotik, folkloretik... Nolarebait, Guridik, Usandizagak, etc. euskal arima espresatu dute. Baina euskal arimaren barrera, h. d.,

euskal arimaren drama ongienik agertu diguna, Eskuderoren Illeta da Mitxelenarentzat. Izan ere, «euskal arima... nigarrez dago. Bakarbakarrik eta agoni izuan dago. Jesus Getsemanin antzo: ilnai ta bizinai».

Euskalerrri urrumatzu
zorionekoa bai zu!
Negar egiten dakizulako
miña abesti biur zaizu!

Mitxelenarentzat egia sakon bat gordetzen du harako Unamunoren esaldiak: «Un miserere cantado en común por una muchedumbre azotada del destino, vale tanto como una filosofía». Berak miserere hori kantatu eta kantarazi nahi lioke Euskal Herriari. Gure minaren, dramaren, trajeriaren filosofia izan nahi du haren obrak: euskal misererea ⁹.

Baina miserere, bizinahiak kantarazten du. «Euskal Animaren izate-muinari betiere dariokion agoni izua. Bizi Naia».

Euskal Animaren sentiera itz bakar batera bildu bear balitz, ezin aukera daikegu itz juxtuagorik, nobleagorik, egitiagorik, auxe baino: Min.

Negarrez ari den euskal arima hori historikoa da. Ez da esentzia bat. Baina aspaldian horixe duzu euskal arima eta ez besterik, axal-axalean besterik badirudi ere.

Unamuno baitan aragitu ta jantzi baño lenagotik, ondo lenagotik, gure istoria ezaguna dugun ezkerotixe ziurrenik, baña batezere karlistak fueruen alde iru aldiz jeiki ta erori ziranetik eta «gudariena» deritzagun laugarren jeikialdi ortatik barrena, bagenekarren eta badaramagu euskaldunok «norgere egi» ori, norgere erritasun bereziari eutsi ta eutsi nai ori, aurrerago ta larriminago.

Bizinaia, geio edo gutxio, enderri danek dizute. Noski ba. Ez ordea danek ilberraren kezka eđo izua, ezpaidute ikusten arriskurik bertatik bertara ta, beraz, eztare sentitzen espanturik, larrimiñik. Larrimiña enderri txiki ilzori menderatuena da, baitipat ez-ezik,soilki ere. Ta zein enderri txikiagorik, ilzoriagorik, menderatuagorik, gure auxe baño?

Euskal literatura guztia da larrimin horren espresio. Mitxelenarena berea, inorena bainoago:

⁹ Min; «sentimiento trágico» *sentipen larri* itzuli du Mitxelenak, zehatzago izateagatik. Baina, aukeran, kasi nahiago zukeen larri ordezk *min* esan («itz done sagara»). Unamunoren filosofiaren eta «euskal gogo muñaren itz orokorra orixe baitugu».

Gizaseme eldu bati ez omen dagokio negarrez egoterik. Ala esaten zaigu. Itxusi omen da.

Artara, Erri oso baten literatura beti negar-leloan jardutea nekez jo daiteke zearoko dotoretzat, batbateko gain-begiratuan beintzat. Ta guk ezin ba burutik ken bizitza atsekatzan digun gertakizun lotsagarri ori. Izu bakar orretzek zerbeltzen eta zorabiatzen gaitu larriz eta al-darriz: Iltzen doazkigula - osabiderik, itxaropenik non? ez bekigula gerta olakorik! ez iltzerik! ez iltzerik!... Beti edo ia beti negar-asalda bera.

.....

Euskera ta Euskalerrri: Euskera zarra ta Euskalerrri zarra: onatx banandu ezinezko bi senar-emazte; biak, bat orduko bestea, ilzorian. Ta guk ezin ba burutik ken bizitza atsekatzan digun gertakizun lotsagarri ori. Izu bakar orretzek zerbeltzen eta zorabiatzen gaitu larriz eta al-darriz: Iltzen doazkigula - osabiderik, itxaropenik non? ez bekigula gerta olakorik! ez iltzerik! ez iltzerik!... Beti edo ia beti negar-asalda bera.

(...) Galzori orretxen larrimiña darigu noiznai, etsi ezinik, adi dagozkigun zenbait kanpotar jakintsu ere doluan lagun ditugula. Ez dazagut euskal batñorik, izu-espaa ori dardaratzen etzaionik, axalez ezipada beintzat barrenez.

1936 ezkerro mutildutakuok are okerrago ez ote gaituzun nago. Galzoria ere are agiñego billakatu bait da azken urteotan. Guk ezugu eza-gun izan eztairik; alarguntza itunena baizik. Ez, errepublika aldiko askatasunik. Ez, euskaltasunaren orduko berpizkunderik; illobi beltzaren zemaia ta otzikara baizik. Idatzi re zer besterik idatzi genezakeen arrenkura ta antzia baño?

Unamuno ta Abendats saioak tituluazpiko hau darama: «*Bilbotar filosofuaren eta Euskal Animaren jokerei antzemate batzuk*». Mitxelena, *euskal arima zer den, argitzen saiatu da eta Unamuno bera «euskal animaren arnari» dela erakusten, bai gizaki bezala eta bai filosofo eta olerkari bezala (eta, artean, jaramonik egin ere gabe utzi du, hauxe bezalako datu sinplea: Luterok, Kierkegaardek, esistentzialismo guztiak, euskal arimaren beharrik batere ez dutela izan). Abendats da Unamunori Del sentimiento trágico senti- eta eginarazi diona. Unamuno —«Euskal Animaren patroi banderadun», «gure Bizi Naiaren mandatarari»— «geuretako bat genuen bere filosofiz, izakeraz eta sentieraz». Mitxelenarentzat ez bait dago dudarik, «Euskalerrri berberaren agonia dugula Unamunorena, ta aretxen Egia, ta aretxen Mina, ta aretxen Eroa, ta aretxen Ezilkor gosea».*

Ez dut uste irakurle euskalduna zapuztuko zaidanik, dagoneko (aguroegi) galdetzen badut, bilbotar auxe, bere ezilkor-gose ori lurbira osoan entzunarazi dun aldetik, ez ote duguken euskal gogapearen erakusburu, gure Erri Animaren albistari, gure irrirts mamiaren ixpilla,

ta beraz gure Olerkari aundi, naiz —tamala auxe!— erderaz ari? Olerkari-pentsalari onen filosofi-muña, bere etsi-ezin eta bizinai santu urdurian, euskal filosofi-muña ez ote? ez ote, mendetako ta egunotako Euskal Minaren abots eta aldarri, aldarri sendo betikor Jainkoagana-koa?

Arrazaren izpiritu horrek —Abendats— ez du hil nahi, bizi egin nahi du. Hau da, norbera izan nahi du; norbera izatea bait da izpiritu baten bizitzea, nortasunaren bizitzea, eta besteren bat bihurtzea hiltzea bait litzateke. «Ni, ni, ni, beti ni!» — ari da. Beste herriren bat hobe, handiago, ederrago, aberatsago, nagusiago eta zernahiago dela gure hau baino? «Baina beste erri bat da, ta ori ez! Ori ez! Ni besteratua sentitzea, nere izatea ukatzea litzake. Au da: iltzea aña. Ta ori ez! ori ez! Edozer gauza ori baiño len!»

Abendatsek (izpiritu bizi) bizi egin nahi du. Abendatsek bere burua agertu eta desarroilatu egin nahi du euskal seme guztiengan. Baina ezin du, loturik eta zanpaturik dago eta. Hortik sortzen da euskal arimaren larria. «Euskal Animaren izate-muiñari betiere dariokion agoni izua».

Unamuno ta Abendats saio filosofiko-poetikoa, Bizi Nai poemaren pendant filosofikoa dugu.

Euskal arimaren etxeko etsaiak

Euskal arima negarrez dagoela, ikusten zuen Mitxelenaren bihotz sentiberak, asko sofritu behar izan zuen bere denboran. «Aberriak min» ziolako, «naigabea naigabearen gain pillatzen» zitzaion. Berak esango digunez, larrimin artean gaztezahartzen ari zen, bihotzari tiro bat eman eta euskal problemez axolakabetu nahi ez zuelako.

Asko sofriarazten zion Elizak. Asko, Euskal Herriaren zorigaitzak. Baina, etsaiak Euskal Herria zanpaturik zeukala, ongi bazekien ere, euskal dretxoen apologista sutsu bazen ere, euskaldunon obligazioak ez zituen ahazten eta ez zuen isiltzen euskaldunon geuron errua gure egoera tristean, horrek ez bait zion pena gutiena ematen.

Ezin kontsidera dezakegu Mitxelena euskal gizartearen kritiko bat. Kritikatzea baino gehiago, kontsolatzea eta esperantzari eustea tokatu zitzaion. Hala ere, itsu ez beste guztia genuen Mitxelena geure okerrak ikusten.

Euskal arimaren hiru etxe barruko etsai ezin zituen jasan batez ere: folklorismoa, oportunismoa eta intransigentzia edo sektarismoa. Azkene-neko honen ondorioa, elkarren arteko borrokak eta ezinikusiak, batasun falta, aparte ikusiko dugu. Eta hiruron kontra, radikaltasuna (euskal arima!), zintasuna eta tolerantzia/batasuna predikatuko dizkigu.

Folklorismoa: *itxurakeria, axalkeria, itotzen ari da euskal arima. Mitxelenak, axalari ordez, arimari begiratzeko, eskatzen digu behin eta berriro. Euskaltasunaren muina ez dago abarka eta bruxa jantzetan, festetan, erromerietan, jan-edan apostuetan edo fandangoetan... Euskal arima ikusteko linternarekin ilunbera jaitsi beharra dago, ez da aski axial gaina erretratatzea. Beste horik, gurtzifikatuaren pailazo tunika hutsa ditugu; edo gorputza bezala, hots, libre dagoen emagaldu gorputza, arima preso dagoen artean.*

Kendu fueroak. Kendu eskubideak. Kendu gure soineko ederrenak: Askatasun, Jabetasun, Erritasun. Kendu egia ere. Ta egiarekin, azkenik, izen ona. Izen ona ere berentzat. Berak omen dira Gernika-zale, berak euskaltzale... Oroz erantzi gaituzten ondoren, ordea, Jauna, orain zenbait arlotekeri jantzi arazi nai dizkigute: «romeria vasca» diralakoak, erderazko naiz euskerazko mordolokeriak, tabernetako ayurruntzki ta janedan-apostuak, radioetako fandango ta «bilbainadak»...

Kristoren payaso-tunika egotsi nai digute, Jauna, ta sasi-errege kainabera, Herodetarren jolaserako!

Obe duzu bai, gure Joanes Nazarenu orrek, billotzik irau, arlotekeri jantzirik baiño!

Zer dala-ta «nai» gaituzte
ema likitsa oi dan lez,
gorputzarentzat losingak eta
animarentzat baterez?
Euskal Gorputza danen eskutan
eta euskal anima katez!

Oportunismoa: *Higuigarri zaio, esate baterako, Elizaren oportunismoa. «Arrezkeroko elizgizonek, gobernuaren esku-makil, ebanjeli osoa predika bearrez, uzten zitzairen laurdena besterik ez aipatzera uzkurtu bearra izan zuten, sorterrian geldituko baziran»...*

Oportunismoaren pertsonifikazio bat Joxemingo falangista dugu. Gobernuarekin moldatzeko, aholkatzen du Joxemingok. Uzteko setakeriak, biguntzeko, egiteko konpondioak. «Gaurko munduan bearbearrezkoa dala pariseokeri pixkat»... Joxemingo situazio gizona da. Eguzkiari begira dagoena —cara al sol—, eguzkiak non berotu, haraxe bait doa. Baina Joxemingo, eta haren moduko besteak, falangista izan gabe, Judas hutsak dira. Errealismoaren eta zentzuaren izenean, Euskal Herria saltzen ari dira. «Neri kasu egiteakin, bestelako ederki bizikotat... Zer irabazten duzue zintzotasunakin?... Zer irabazten euskaltasunakin?... Zentzatu zaitzetzela! Zer galtzen agintariei pitin bat makurtzeakin?... Orretzek, ez makurtze orretzek, ondutzen zaituzte. Zentzatu zaitzetzela! Joan zirala Kijote-denborak. Zintzotasun utsak eztula balio. Ez-takarrela probetxurik»...

Mitxelenari horregatixe gustatuko zaio Unamuno: haren zintasunagatik. «Unamunori uka lekiok e ontan edo artan egi edo arrazoirik. Setakeri gabe, lapurkeri gabe, datorkion inortxok eztio orratio ukatuko zintasunik». — «Zintasun gorputz betekoa digu beti. Zintasun gordina. Maitasunak edo beintzat obetu-naiak eragina, ironi txorrotx eztenkorrenez ari zaigunean ere. Baña alare gordiña. Zintasun ausarta, trebea, noblea, gaiñera; gure artean beste gutxik, nik uste, añako ausarta eta noblea; iñortxori ezergatik azpilduko etzaiona. Galtzairu zindoaren zindoduna: autsi lenago, bigundu baño».

Mitxelenak oposizio totala esijitzen du. Konpondiorik eta konpromisorik eta «gezurtxorik» ez du inola onhartzten. Altzairua bezala... Baina, gerra ondo honetan, konpondioak eta konpromisoak nolabait bilatu beharra egongo da, ezer egitea posible izango bada... Errazago bait da altzairuzko egotea — Montevideon.

Intolerantzia da euskal arimaren etxeko hirugarren etsaia. Bat, intolerantzia erlijiosoa da, makina bat kalamitate gaineratu diona Euskadiri. «Erljioa izan dugu euskaldunon gerrate danen edo beintzat ia danen suemalle ta luzarazle; ta baitare, gañera, euskotarron bitarazle».

Nemesio Etxanizek idatzi duenez, «euskaldunok, gure erlijio-irrika aurreragi eman izan degu beti. Literatura saillean batez ere, beinere ez degu ontzat eman sinestea galdutako idazlerik». Horixe da. Alegia, horixe da Salvatorek ezin eraman duena: Autorearen alderdiren bat edo beste gure gustuko ez bada, zeharo zaputz egitea guztiari. Bidegabekeria da hori. Baina burugabekeria ere, galdu besterik ez dugu eta egiten. Ikusi eta aitortu egin behar zaizko bakoitzari bere alderdi onak. Unamunori, adibidez. «Mitxelena Salvatorek begi azkarra izan zuan alderdi au nabaitzen eta lau aldetara zabaltzen. Integristen iritzi estuak zokoratu ta beste bide zabalago ta egikorragoa erakutsi zigun bere lan ontan» (Etxaniz).

Antz-antzeko integrismo politikoa ere badago:

Ea zergatik auta dudan Unamuno eta ez beste edozein?, galdetu dit bilbotarrari bere euskera-gorrotoa (?) barkatu ezin dion «euzkel-euzkel-tzale» integriste uts oietako batek, Unamuno gure etsai gogorrena omen dugula-ta.

Ba, orretxegatik, gizona; orretxegatik ain zuzen, integriste jauna. Unamuno, euskeraren etsai gogorrena dugularik ere, Euskal Animaren abogadu gogor ere badalako, zenbait «euzkeltzalek» ori ezin irentsi arren.

Tolerantzi printzipioa (karitatea eta, aparte) garbi dago Mitxelenarentzat: «Nor bakoitzak, enderri edo notin, esan eta eman dezala bere egia, norbere egi apurñoa, billotzik eta osorik; eta danon artean iritxiko

gera Egi Osora, Pakera, Jainkoagana. Nik dut egi osoa diñonak gezurra diño. Nik bakarrik benetako aberria, erlijuiua, aurrerapena, zibilizaziua, kultura...diñotenek, berebat. Asuna alakoei!»

Euskal Herriko gaitz hirutasun hau, Orixek poemako apokalipsian (IX. kanta, Letari) abestu zituen hiru piztiekin aldera daiteke. Orixek lizunkeria, odol grina eta biraoa ikusi zituen, Euskal Herria hondatzen duten hiru gaitzak bezala, Baina, besteak beste, gerra aurrean eta oso bestelako girotan bururatua zizun apokalipsi hura.

Batasuna

Salbatore —nolabait esan dezagun— humanista da. Beti ere inspirazio kristaueko pentsabidean ibili da.

Salbatorek mundu osoaren batasuna amets egiten du. Badu itxaropena, «mundu guzía pamily bat izatera eltzeko». Izan ere, «denok Yin-koak eñak gire».

Baina, batez ere, euskaldunon batasunak preokupatzen du; euskaldunon batasun faltak samintzen du. «Eztakizu zenbateraño tristora damaidan euskaldunon artean ezin alkar konponduak.»

Bi milloi besterik ez gaituzu euskotarrok eta oraindik, arerioei buruz, eztugu sekula ikasi izan bat artzen.

Bakoitza bere aldetik dabil. Bere aldetxotik bakoitzxo. Ez dugu egiten indarrak alferrikaldu besterik. Ez dago euskara zertan dugun ikusi baino, adibidez:

Sei dialektu ta ogeitik gora subdialektu ba omen dira euskeran: gure aberastasuna! «350'txo» irakurle besterik ez omen gera, baña... baña baitare ordea beste ainbeste maixu, nolako maixu! nolako jauntxo ta jabe! «350'txo» oietako bakoitza gaituzu norgerekaxa euskera berri-berri bat asmatzeko lain, beste inork ez ulertzeko alakoa: gure aberastasuna!

Ta, zer nai duzu? Unamunoren akarrak suntsituko baditugu, guk aberastasun gutxiago bear, eta... zentzun geiago!

Ez noski euskera bat (bat?) «350'txo»-na; ta bestea, «egutegi»-etako 25 edo 30.000 aiena; ta bestea, «garbiren garbi-zale» oiena, gure ilzori gaixoa beti operazio-maiean nondik zer geiago kenduko daukaten arakin ez bestelako oiena; ta bestea, zarkeri edo arkaismu billa aguretu bear dutenena; ta bestea, ez-ulertuak izatekotan ixillik egon naiago genuken «jende xume» edo «erri-erri» deituona... Bakoitza sorgin-belar bana eskeinka ilzoriari! onek bear dun sendagai bakarra emateko gauza ez geranean.

Zergatik, iruditzen zaio Mitxelenari, behar dugula batasuna?

Batik-bat, ahulegi garelako bestela, etsaiari buru egiteko. «Batasun = indar».

Gero, inor egia osoaren jabe ez delako eta denok elkarren premian gaudelako, Egia Osoa atzemateko.

Beraz, inork ez duelako eskubiderik, Euskal Herria beretzat bakarrik akaparatzeko:

Euskalerria abertzaleontxo ori bakarrik ez talako, gutxiago euskaltzaleontxo bakarrik, ez tare eliz-gizonen ori bakarrik. Euskalerrri Egiakoa, egunotako ezur eta mamizkoa, ez da zure edo nire utopiak nai lukena baizik ezurmamizko jendeek, diran bezela dirala, osotzen dutena, guzcion artean kopurutzen duguna.

Ona berriro. Gaurko Euskalerrri Osoa eztugu zuk eta nik soilki ezurmamitzen, ez, integriste jauna; baizik abertzaleek eta karlistek, liberalek naiz komunistek, Espāni-zaleek naiz Prantzi-zaleek, katolikuek naiz bestelakoek, ondrauek naiz lapur likiskume eta beste barrabasek, baita oetxek ere zoritxarrez, baita gure artean ain gutxi eztiran pellokirtenek ere, euskera-zaleek eta erderaz jarduleek, zuk bezela pentsatzen dutenek eta eztugunok, guziok...

Are, batu egin bear dugu, denok Abendats beraren seme gaituzulako eta gu guztion «guraso» delako Abendats hura. «Abendats ezta jaio txarkerirako, ez burrukarazteko, ez sakabanatzeko; danak pakeratzeko ta adiskidetzeko baizik. Gorrotatzea edo apendu artzea, neure izatea ukatzea litzake». Gure elkarren arteko borrokek «kalte itzala dagiokue jokera etsai askotara gogape bakarrek daragion Euskalerrriaren batasunari». Hau da, gure zer-izanean dugun oinharri-oinharritzko izpiritu batasunak, zer-arituan ere oinharritzko batasuna esijitzen du.

...Ordu dugu baitare gu gerez, integrismukeriak utziz, bakoitzari dun ona ezagutuz, euskaltasun zabalenera abia gaitezen, zabalenera!, guziok bat.

Guziok bat! (ala otsegiten zaigu aspaldion): orratx gaurko euskaldunon elburu ta bearkizun gorriena. Ortarako ordea anaiarteko tikimikiei amor eman bear lendanik eta tolerantzi geiena ukan bear lagunurkoekin: onatx, nerantzuke nik, lenbiziko urratsa. Lenbiziko urrats au gabe uts genuke bearkizun ura, «guziok bat» ura.

Eztedilla beraz mintza gure baitan setakeria, ez ainbeste kalte dagation politika sakabanatzallea. Mintza dedilla Abendats, euskotar guziok nolerebait barru-barruan daramagun eta bakoitza bakoitzi tauparazten gaitun Abendats.

Azkenik, egin beharra daukagu batasuna, «denok Yinkoak eiñak gire» eta.

Egunero ta bearrago dugun benetako demokraziari, benetako «konbibentzi» edo «ongiartzeari» nekez topa lekiok sorburu ta oñarri bikainagorik, gure kristau-gizartetasunak daipan gogakun orixe baño, baldin ongiartzeari benetako izango bada beintzat: «denok Yinkoak eiñak gire.» Denok: kristauok eta kristau izateko sortu guziek, zuri ta gorri ta beltzok, agintari ta mendekuok, gogaikideok eta ezok, lagunok eta etsaiok.

Jainko-irudira sortuak geranez, nor bakoitzak darama bere baitan Jainko-egi apurñoa. Edota beintzat egi-antza, egi-asmoa. Egi osoa, Ontasun guzizkoa, Jainkoak berak bakarrik. Ez gizakietako inortxok.

Beraz, barka bearra diogu, norgere buruari aña lagunurkoari, bere bakarrez egi osoa ezin emana; osoa billatzean, laurdenarekin gelditu bearra; ots, uts egitea; ots, utsegia. Beraz, barka bearra okerra ere.

Nolokoa da Mitxelenak esijitzen duen batasuna? Zein batasun ari zaigu predikatzen? Salbatorek nahi lukeen batasuna zabal-zabala da, zabalik zabalena. Tolerantziak oinharritzen du; azkenean Jainkoak berak oinharritzen du. Askatasunean praktikatzen da. «Bakoitzak bere ni-a, beste inork ordezkatu ezina... Askatasun = bakoitzasun. Askatasun = nortasun». Beraz, batasun bizia da. Mitxelenak positiboki estimatzen ditu diferentziak, eztabaidak. «Euskaldunok geron artean eta gere baitan beti izan dugun martinkontrak, orretzek, ernalduta eta azkortu izan digu geienik erritasun eta berezitasun bikañenetakoa.»

Baina Mitxelenak, «lau gerrate jenezida oien tolarepean pats eta ats jario» dagoen herri honetan, diferentzia guztien gaineratik, diferentziak ukatu gabe, batasuna predikatu du. «Politika» guztien gaineratik eta alderdikeria guztien azpitik, euskaltasunari atxeki. «Euskaldun ilzoriok gure gauzei ta pertsoneri zor diegun onginaia ta laguntza, ori baitipait erabilli eta auspotu bear dula gaurko literaturak, politika oroz gaineratik, euskaltasunari eutsi nai badio. Batasuna billa eta ez alderdikeria».

Nahiko miragarri da, garai hartan iadanik, Mitxelenak reketea eta gudaria (naniak Mitxelenaren obran) elkarrekin ipintzea euskal Gurutze-bidean. Historiari beharbada 30 urte aurreratu zitzaion. Eta miragarri, halaber, Euskal Herri Osoan komunistentzat eta espainolistentzat ere leku bat erreklamatzeari... Mitxelenak amets egiten duen batasuna, tolerantziak eta libertateak aina, barkazioak eta maitasunak biziarazten bait dute.

Baina hau —berriro galdetu behar— batasun kontzeptu teologikoz beste, zein batasun mota da?

Mitxelenak batasun kontzeptu teologiko batez —beraz, oso erraz unibertselez— operatzen duela ikusten bait dugu. Eta ez dago batasun teologiko bat soziologikoaz edo politikoaz nahasterik eta ez trukatzetik.

Ez, ez da, balio gabeko iruditzen zaigula, Mitxelenaren insistentzia batasun orokor (teologiko) horretan, eta «prediku» soiltzat hartzen dugula. Aitzitik, baliotsua iruditzen zaigu. Egunotantxe, hain zuzen, ideologia batzuk gizarte baitako diferentziak eta kontradikzioak hainbat eta hain aldebakarki destakatzen dituztenean (diferentzia nazionalak nahiz klase eta nahiz sexu artekoak), ia galdu ere bait dugu, gizaldiz-gizaldi gizonarentzat ebidente bezain inportante izan den gizadi osoaren batasun kontzientzia oinharrizkoa. Oso baliotsu iruditzen zaigu batasun orokorrean eta oinharrizkoan beti insistitzea, ez bait dugu uste, hainbeste kostata mende luzetan irabazi den gizadiaren batasun kontzientzia hori, berriz gal dezakegunik, adierazten dituen gizarte harremanetarako dretxo eta obligazio guztiekin. Estoikoen eta kristautasunaren lana, esklabu iraultzak eta erlijio guduak, Ilustrazioa eta iraultza burgesa, kosta izan zaizkigu, kontzientzia hori lortzeko. Ezin galduko dugu nolana. Oso positiboa iruditzen zaigu Mitxelenaren insistentzia.

Baina bereizkuntzarik ez egiteak, amets utopietan galtzeko arriskua du eta, azken finean, teorian ontzat eman diren diferentziak ere, praktikan ez estimatzea ekar lezake beren egiazko balioan.

De fakto Mitxelenari «politikaren» eta «alderdikeriaren» mesprezu bat bezala sumatzen zaio. Hori lehenengo. Gero, abertzaleen eta espainolisten, zurien eta gorrien, komunisten eta kapitalisten, agintarien eta menpekoen, batasun eder hori ez dakigu zertarako izango den...

Mitxelenak buruan duena, batez ere «Euskal Herriaren arima» hura da, eta haren alde —euskararen, euskal musikaren, alde, etab.— edozein Alderdi eta koloretakoek saiatu behar luketela, uste du.

Burutaziook ulertzeko, Mitxelenaren bi esperentzia kontutan hartu behar. Bata positiboa, berak Arantzazun egina zuena: ideia politiko ezberdinetakoak —abertzale, karlista, ez bat eta ez beste— izan zitezkeela euskaltzale eta lankide; beraz, politikak ez dio inporta. Esperentzia honek itxaropena ematen zion, diferentzia politikoaren gainetik posible zela euskaltzale guztien batasuna.

Bestea, negatiboa, guztiok egina dugu: alderdikeriaren, politikaren, kalteak, euskararen kontuan. Alderdikeriaren poderioan joan da pikutara XX. mendean, esate baterako, XIX.eko karlismoaren euskaltzaletasuna. Aranismoaren interbentzioak ere euskara kontuan ezin onhar zitzakeen Salbatorek, kantazahar eta erromantzerozale porrokatua bera¹⁰.

¹⁰ Ideiak indar handia zuten garai hartako Arantzazun, itxura duenez. Eta Arantzazu bera, euskaldun guztion bilgune eta batzarre izateko eginkizunez, ulertzen zizuten, ulertu ere, arantzazutarrok: «Arantzazuren ideologia». Mitxelenaren obran maiz aurkitzen dugun ideia

Guzti horregatik, euskaltzaleen batasun orokor zabal-zabal batetan amets egiten zuen Mitxelena. Eia euskaltzale, ez zeritzaion euskararen zaleari bakarrik, «euskal arimaren» zaleari baino. Beraz, Unamuno eta beste «erderaz jarduleak» ere elkartasunean nahiko ditu...

Dakidanik, ideioi ez zuten inor eskandalizatu garai hartan. Seinale, ez zirela, diren ideia bezala, ikusi; abertzale batek ez-abertzaleei egin-dako inbitazio bezala baino, haik ere euskararen alde saia zitezten. Bestela, ideia horien inplikazio luzeak, oharkabean pasa ziren nonbait ordukoz... beste testuinguru batzutan berriro agertzeko urte batzuren buruan.

Hor daukagu, ba, euskaldun guztion batasun ideal biribil hori. Nola lortu eta zeinek lortu? Mitxelena, dirudienez, ez zen asko fidatzen, premiak erakutsiko zigula elkar hartzen. Ezta ere, zentzuak eta errealismoak erakutsiko zigutela. Gure perspektiba politiko zailek hartara gintzaketenik ere, ez zuen nonbait espero. Azkenean, ezertatik ez zuen ezer espero agian, kristau fedetik baino.

Krutwig eta Villasante-tarron yoran nobleari Espinjek berebiziko galdera erantzukaitza: nondik eta nola euskaltzaleok idoroko batasun ori euskeragintzan? Eta politikan? naiz beste zernai lanbidetan?

«Beti katu-txakur izandakuok» anaiatuko gaituen bakarra fedea da. Kristautasunak bakarrik irakas diezaguke askatasunean eta karitatean batasuna.

Mitxelena ez du ilusiorik egiten. Erromatik eta Eliza frankistatik ez du deus espero. «Erromak, beste bein, naiago izan zuen bentzutuontzat arlosa ta sasilarra, ta garailleentzat loreak eta loriak». Eliz Hierarkia frankistarentzat, Francok eraiki du Jainkoaren Hiri saindua... «Zer dala-ta elizgizonek orrela, Jesus? Zer dala-ta eman bear zaie arrazoi, ta arrazoi oso, bentzutzalteei, agintedunei, indardutenei, geienei? Interesez kerastutako mundu ontan, Erroma jeikitzen ezpada Egi garbiaren alde, nortxo jeikiko?» Ez, hortik ez da etorriko gure batasuna.

Bestera ezin eta, Mitxelena gurutzera zuzentzen ditu begiak: gurtzifikatuak irakutsiko digu libertatean eta maitasunean batasuna.

—Arantzazu euskaldun guztion etxe—, hitzetik hortzera aurkitzen duzu, orobat, sermoietan, nahiz Arantzazuko literaturan, Omaetxebarriaren poesietan ala Arantzazu aldizkarian. Agirretzek euskaldun guztion batasunera deika jarraitu du aspergabe, alderdikeriak beti ere zigortuz. Villasante, Agirretxe bezala Mitxelenaren ikaskide eta adiskide hau ere, garbizaleak astintzen ibili da eta, Mitxelena bezalaxe, gogorki enpeinatu da, politikak ez omen daukala euskara kontuan zer sartu. Euskararen arazoa politika orotatik aparte planteata dadila, esjitu du rigoroski. Eta gure arteko xelebrekeriak: eskandalo galantak sortu zituen Villasantek (*Historia de la Literatura Vasca*, 1961)! Alabaina, Mitxelenaren presupostu berberen bidetik eta «ideologia» berdin-berdinez burutu zizun Villasantek, Mitxelena baino zorrotzago eta kontsekuenteago, bere azterketa historikoa (euskara politika ororen gainetik ezartzen zuen ideologiaz). A, baina Mitxelena abertzale abertzale zen. Eta Villasante? Hor zegok, ba, koxka... Villasantek «aranistak» kritikatzten zituen!

Eliza ofizialari kontrastean bezala, Mitxelenak **Arantzazu-tik** espero du, batez ere, miraria (Arantzazuri buruzko idazlanak bigarren liburuki batetan emango dira argitara). Modu askotara argituko dizu Arantzazuren eginkizun bateragile hau. Geografiaz, historiaz, mariologiaz. Arantzazu Euskadiren bihotzean omen dago, erdi-erdian. Arantzazuko Ama Birjinak egin omen zuen bakea Oinaz eta Ganboa artean, Ahaide Nagusi eta jauntxo gerrak bukatuaz. «Uaxen bai gure Kondairaren Egunsentia!» Behinolako Gipuzkoako Diputazioa aipatzen dizu: «Arantzazuko Amaren Agerkuntzarekin batera etorri zitzaion gure Erriari pakea eta Lege-Zarren sendokuntza». Esperantza desesperantzatuak, izan ere, bere modura agertzen dizu esperantza. Eta euskaldun guztion halako batasun esperantzarik inon kokatzekotan, Arantzazun ere egin liteke ¹¹.

Mitxelenarekin betiko *impassea* jo dugu. Hil zorian dagoen herriari *bizitza* agintzen zaio. Baina, euskal historiaren interpretazio teologiko-liturgiko bat egiten bait da, azkenean Jainkoak, ez bestek, berbiztuko gaituen itzaropen teologiko batetan uzten gaitu. Berdin: batasuna esijitzen da. Baina, hasteko, batasun kontzeptua teologiatik atera bait da, batasuna ere —halakoa— Jainkoak eman beharra dugu... Mitxelenaren pentsamoldea teologikoa da sustraietaraino. Zentzu sakonago honetan arrazoi du Salbatorek, bere Gurutzebidea eta, ez direla politikoak, deklaratu duenean. Bakarrik, beste mila sentidutan oso politikoak izatea, ez die kentzen horrek.

Soluziorik ikusten ez zitzaion krisi beltzeko obra da Mitxelenarena. *Ilnupetako* kreazioa.

JOXE AZURMENDI

¹¹ *Unamuno ta Abendats*-en, haatik, euskaldunon batasuna zerutik itzaroten jarraitu arren, ez da Ama Birjinarik ezertarako aipatuko eta bai Jesukristo bakarrik. Ama Birjinaren kultuan ikusitako abusadioek begiak ireki ote dizkiote Hego Ameriketan? Ala, sorterrian gelditzearren, «gobernuaren esku-makil, ebanjeli osoa predika bearrez, uzten zitzaïen laurdena besterik ez aipatzera uzkurtu bearra izan zuten» haien artean ikusten ote du Arantzazu ere? Zernahigatik ere den, *Unamuno ta Abendats*- en ama agertuko da («Oi bizirik banu nire ama! Uraxe charitas emakume egina»), baina ez Ama Birjinarik.